

Здійснення та захист цивільних прав

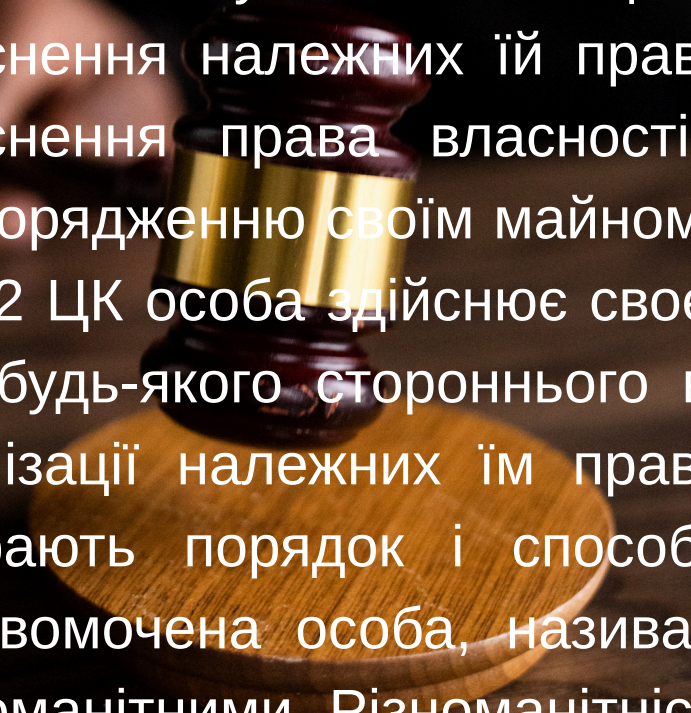

План

1. Здійснення цивільних прав та обов'язків.
2. Способи захисту цивільних прав та інтересів.
3. Поняття, ознаки, види та форми цивільно-правової відповідальності.
4. Підстави застосування цивільно-правової відповідальності.

1. Здійснення цивільних прав та обов'язків

Здійснення суб'єктивного цивільного права - це реалізація міри можливої поведінки управомоченої особи шляхом здійснення належних їй правомочностей (права на власні дії, права на чужі дії та права на захист. Наприклад, здійснення права власності — це здійснення власником правомочностей по володінню, користуванню та розпорядженню своїм майном у межах, визначених Конституцією та актами цивільного законодавства. Відповідно до ст. 12 ЦК особа здійснює своє цивільне право вільно, на власний розсуд. Це означає, що суб'єкти цивільного права без будь-якого стороннього впливу і можливого тиску обирають варіанти дозволеної поведінки, які полягають у реалізації належних їм правомочностей, що складають відповідне суб'єктивне право. Крім цього, вони вільно обирають порядок і способи здійснення суб'єктивних цивільних прав. Порядок вчинення дій, які здійснює управомочена особа, називається способом здійснення суб'єктивних прав. Цей порядок і самі дії можуть бути різноманітними. Різноманітність дій уповноваженої особи і порядок їх здійснення залежить від характеру права, його призначення та змісту правової норми, за допомогою якої забезпечується правове регулювання цих відносин. Вибір способу здійснення суб'єктивного права залежить від мети, яку переслідує управомочена особа. Наприклад, якщо власник має за мету використовувати корисні властивості належної йому речі особисто, він здійснює своє право на користування своєю річчю. Крім особистого використання корисних властивостей належної йому речі, власник може передати цю річ у користування іншій особі безкоштовно або за плату. Здійснюючи суб'єктивні права, управомочена особа не повинна своїми діями порушувати норми права, а також права інших осіб та держави, тобто має здійснювати своє право у відповідних межах. Межі суб'єктивного права визначають міру можливої поведінки уповноваженої особи. Порушення існуючих меж здійснення суб'єктивного права є недозволеною дією і тягне за собою несприятливі наслідки для порушника або відмову в захисті суб'єктивного права. Так, відповідно до ч. 8 ст. 41 Конституції використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. Порушення меж суб'єктивного права при його здійсненні в науці цивільного права вважають «зловживанням правом».

2. Способи захисту цивільних прав та інтересів

Будь-яка заінтересована особа має право в порядку, встановленому законом, звернутися до суду за охороною свого права і захистити його відповідними способами, передбаченими законом. Під способом захисту суб'єктивного права розуміється визначений законом порядок забезпечення відновлення (визнання) порушених прав і одночасного правового впливу на порушника з метою відновлення порушеної майнової і немайнової сфери.

Положеннями актів цивільного законодавства (ст. 16 ЦК) встановлюються такі способи захисту цивільних прав:

Перелік способів захисту в ст. 16 ЦК, не є вичерпним. Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом. Як правило, особа, право якої порушене, може скористатися не будь-яким, а цілком конкретним способом захисту свого права. Іноді спосіб захисту порушеного права прямо визначений спеціальним законом. Частіше ж власнику суб'єктивного права надається можливість вибору способу захисту свого порушеного права. Перша група містить способи захисту, застосування яких дозволяє підтвердити (засвідчити) право, що захищається, або припинити (змінити) обов'язок.

Даний результат настає при застосуванні таких способів захисту:

- як визнання права
- зміна правовідношення або його припинення
- примусове виконання обов'язку особи в натурі

Одним із способів, визначених положеннями ст. 16 ЦК, є визнання суб'єктивного права. Даний спосіб застосовується у випадку, коли наявність у особи конкретного суб'єктивного права піддається сумніву, суб'єктивне право оспорується, заперечується або ж мається реальна погроза таких дій, наприклад, за позовами про визнання права авторства на твори науки, літератури і мистецтва, за позовами про визнання права власності тощо. Так, якщо власник жилого будинку не має на нього правовстановлюючих документів, то він не може ним розпорядитися, а також захистити свої права як власник у разі порушення їх третіми особами. Примусове виконання обов'язку особи в натурі характеризується тим, що порушник за вимогою потерпілого повинний реально виконати дії, які складають предмет його зобов'язання. Наприклад, реально передати річ, виконати роботу, надати послуги. І тільки у тих випадках, коли реальне виконання стало об'єктивно неможливим або ж небажаним для потерпілого, даний спосіб має бути замінений іншим способом захисту на вибір потерпілого, зокрема, відшкодуванням збитків. Такі способи захисту цивільних прав як зміна і припинення правовідношення найчастіше реалізуються у судовому порядку, оскільки пов'язані з примусовою зміною або припиненням правовідношення. Прикладом зміни останнього буде виступати обов'язок перевізника відшкодувати одержувачу вартість втраченого вантажу, якщо за договором перевезення він був втрачений з вини перевізника.

До другої групи способів захисту цивільних прав можна віднести такі способи, застосування яких дозволяє попередити або припинити порушення права.

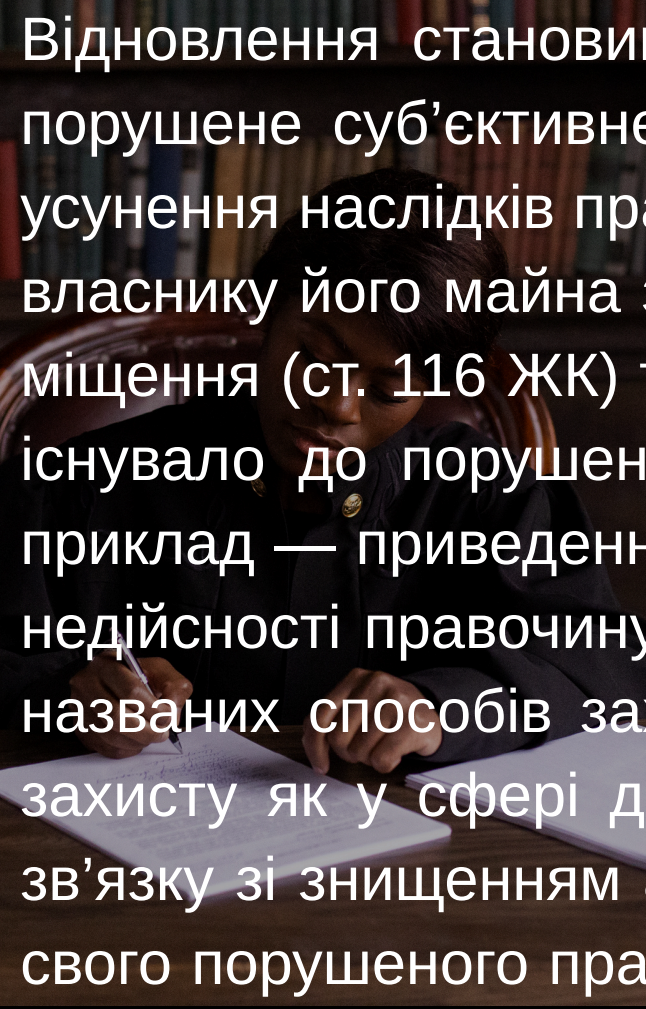
До них належать:

- припинення дії, яка порушує право
- визнання незаконним рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування

Такий спосіб як припинення дії, що порушує право, може застосовуватися поряд з іншими способами захисту, наприклад, відшкодуванням збитків, або може мати самостійне значення. Так, автор твору, який незаконно використовується (готується до випуску в світ без його відома спотворюється, переробляється та ін.) третіми особами, може вимагати припинення цих дій, не висуваючи ніяких інших, наприклад, майнових претензій. Захист прав і охоронюваних законом інтересів громадян і юридичних осіб може здійснюватися шляхом визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування. Це означає, що фізична або юридична особа, цивільні права або охоронювані законом інтереси яких порушені прийнятим рішенням, що не відповідає закону або іншим правовим актам; здійсненням дій чи виявом бездіяльності з боку органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, мають право на їх оскарження в суді. Третя група поєднує способи захисту цивільних прав, застосування яких має за мету відновити порушене право і (або) компенсувати втрати, понесені у зв'язку з його порушенням.

Такий результат може бути досягнуто шляхом:

- відновлення становища, що існувало до порушення права
- визнання правочину недійсним
- відшкодування збитків
- компенсації моральної шкоди

Відновлення становища, що існувало до порушення права, як спосіб захисту, застосовується в тих випадках, коли порушене суб'єктивне право внаслідок цього не припиняє свого існування і може бути реально відновлене шляхом усунення наслідків правопорушення. Даний спосіб захисту охоплює широке коло конкретних дій, наприклад, повернення власнику його майна з чужого незаконного володіння (ст. 387 ЦК), виселення особи, що самоправне зайняла жиле приміщення (ст. 116 ЖК) та інші. Визнання правочину недійсним являє собою окремий випадок відновлення становища, що існувало до порушення права як способу захисту, оскільки збігається з ним за правовою сутністю. Найяскравіший приклад — приведення сторін, що вчинили недійсний правочин, у попереднє майнове становище як загальний наслідок недійсності правочину (ст. 216 ЦК). Відшкодування збитків, заподіяних порушенням права, є найбільш універсальним з названих способів захисту цивільних прав і може використовуватися як самостійно, так і поряд з іншими способами захисту як у сфері договірних, так і позадоговірних відносин. Під збитками розуміють втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки) та доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода)(ст. 22 ЦК). Стаття 16 ЦК називає поряд із відшкодуванням збитків інші способи залагодження матеріальної шкоди. Під ними насамперед мається на увазі стягнення неустойки у вигляді штрафу та пені. Такий спосіб захисту цивільних прав як компенсація моральної шкоди полягає в покладанні на порушника обов'язку по відшкодуванню потерпшому моральної шкоди у виді грошової суми або іншого майна. Право на відшкодування такої шкоди мають як фізичні, так і юридичні особи.

Моральна шкода полягає:

- у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я
- у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів
- у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна
- у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи

Стаття 23 ЦК не обмежує право на компенсацію моральної шкоди будь-якими випадками, зокрема, встановленими законом. Фізичні і юридичні особи мають право на її відшкодування в усіх випадках заподіяння їм такої шкоди внаслідок порушення їх прав. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди і, як правило, одноразово. Розмір відшкодування визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення або позбавлення можливості реалізації потерпілим своїх здібностей, а також ступеня вини правопорушника, у випадках коли вона є підставою відшкодування. Суд має брати до уваги те, що моральна шкода - категорія глибоко суб'єктивна, така, що залежить і від потерпілого, і від конкретних обставин справи. При визначенні розміру шкоди враховуються вимоги розумності й справедливості. Застосуванням розглянутих способів захист особистих немайнових або майнових прав не вичерпується. Суд може захистити цивільне право чи інтерес в інший спосіб, передбачений договором або законом. Наприклад захистити порушене право шляхом звернення стягнення на майно боржника, яке є предметом застави (ст. 576 ЦК), зобов'язати боржника виконати роботи або надати послуги за його рахунок (ст. 621 ЦК) та ін. Розрізняють юрисдикційні і неюрисдикційні форми захисту порушених суб'єктивних цивільних прав. Порядок захисту порушених або оспорюваних суб'єктивних цивільних прав та інтересів, який здійснюється уповноваженими на те державними органами, відноситься до юрисдикційних форм захисту. Самозахист розглядається як неюрисдикційна форма забезпечення захисту порушених суб'єктивних цивільних прав та інтересів.

За загальним правилом захист цивільних прав і охоронюваних законом інтересів здійснюється в судовому порядку.

Судами загальної юрисдикції:

- Місцеві
- Апеляційні
- Вищі спеціалізовані суди
- Верховний Суд України

Поряд з ними правосуддя здійснюють господарські суди, що розглядають спори, які виникають у процесі підприємницької діяльності. За згодою учасників цивільного правовідношення спір між ними може бути переданий на розгляд третейського суду. Якщо ж конституційні права та свободи громадян порушуються чи можуть бути порушені законом, який застосований чи підлягає застосуванню в конкретній справі, розгляд якої завершено чи розпочато в суді або іншому органі, громадяни мають право на звернення до Конституційного Суду України.

Спеціальним порядком захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів вважається адміністративний порядок. Захист, здійснюваний шляхом звернення до вищого органу чи посадової особи, нетиповий для цивільного права і здійснюється лише у випадках, передбачених законом. Згідно зі ст. 17 ЦК такий захист цивільного права й інтересу здійснюється органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим і органом місцевого самоврядування. Адміністративний порядок захисту може виражатися в оскарженні дій і актів державних органів у вищестоящий стосовно них орган виконавчої влади або ж у прийнятті державними органами, наділеними відповідними повноваженнями, рішень з використанням способів захисту цивільних прав, передбачених ст. 16 ЦК, при дотриманні процедури, встановленої нормативними актами. Захист цивільного права нотаріусом, передбачений ст. 18 ЦК, здійснюється шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі в порядку і випадках, встановлених законом. Самозахист є основною неюрисдикційною формою захисту суб'єктивного цивільного права і інтересу, які підлягають правовій охороні. Положеннями ч. 5 ст. 55 Конституції визначається право кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи. У приватно-правовій сфері вказана конституційно-правова можливість знайшла конкретизацію і законодавче втілення у положеннях ст. 19 ЦК, що визначають право особи на здійснення самозахисту порушеного суб'єктивного цивільного права або інтересу, які належать їй або іншій особі. Способи самозахисту можуть визначатися положеннями договору або актів цивільного законодавства, а також безпосередньо особою, яка реалізує право на самозахист (наприклад, право притримання (ст. 94 ЦК).

3. Поняття, ознаки, види та форми цивільно-правової відповідальності

Під цивільно-правовою відповідальністю розуміють невігідні наслідки майнового характеру, які настають для осіб, що допустили цивільні правопорушення. Цивільно-правова відповідальність завжди має майновий характер.

Вона може виступати у формі:

- Відшкодування збитків
- Сплати штрафу, пені, неустойки
- Втрати завдатку

За підставами виникнення розрізняють відповідальність договірну та недоговірну (деліктну):

- Договірна відповідальність має місце, коли одна із сторін не виконала чи неналежно виконала умови договору. Міри договірної відповідальності можуть бути передбачені як законом, так і безпосередньо договором.
- Недоговірна (деліктна) відповідальність впливає безпосередньо із правопорушення і за відсутності укладеного між порушником і потерпілим договором.

Якщо суб'єктів відповідальності більше одного, то цивільно-правова відповідальність може мати частковий, солідарний або субсидіарний характер:

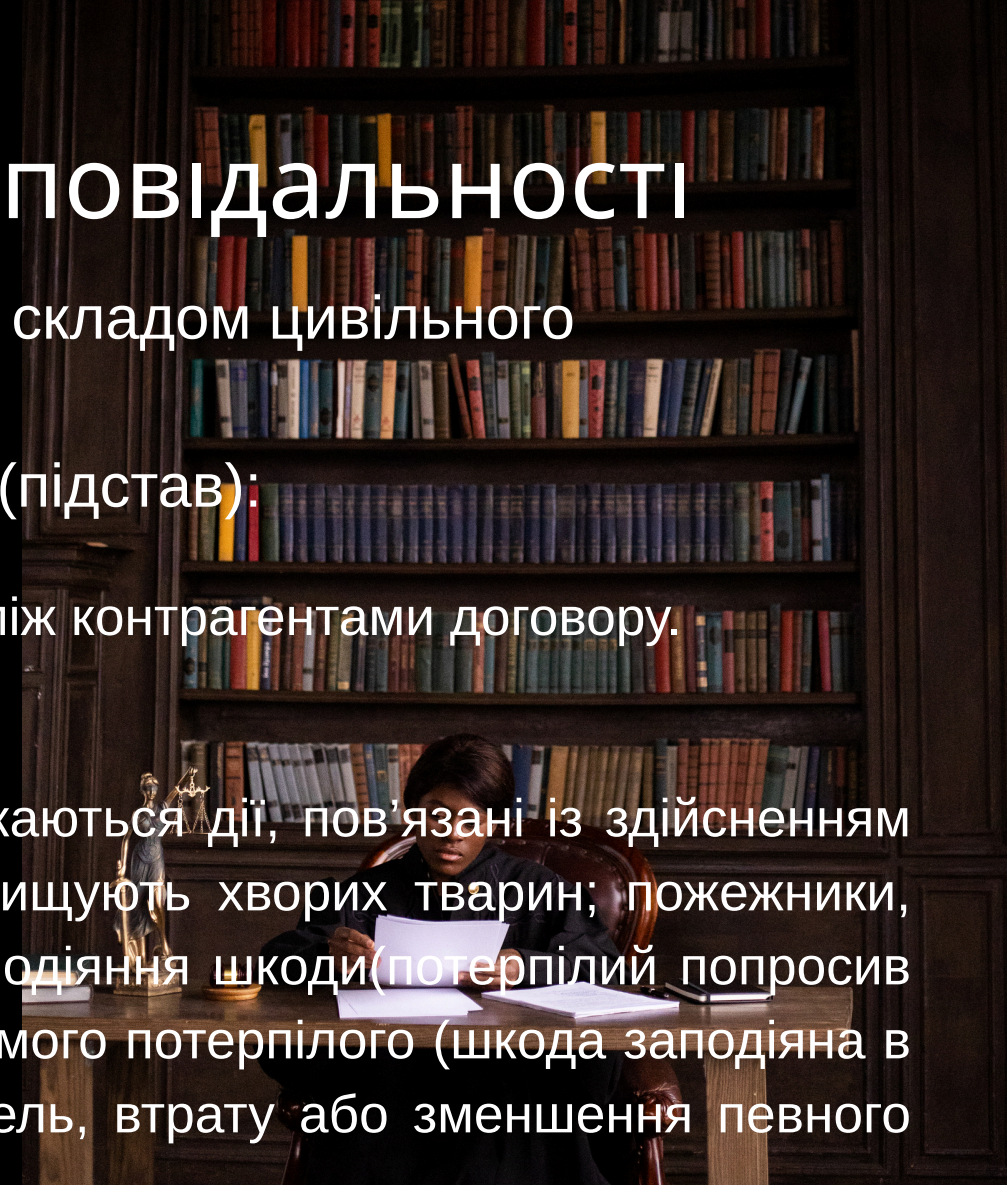
- Дольовою або частковою визнається відповідальність, коли дві або більше особи відповідають перед кредитором в рівних частках, якщо інше не передбачено законом чи договором.
- Солідарна відповідальність характеризується тим, що на вимогу кредитора на будь-якого боржника може бути покладена відповідальність в повному обсязі. Солідарна відповідальність настає лише у випадках, прямо передбачених законом чи договором.
- Субсидіарна (додаткова) відповідальність має місце тоді, коли у зобов'язанні беруть участь два боржника, один з яких є основним, а другий — додатковим. Якщо основний боржник відмовився задовольнити вимогу кредитора або не дав відповіді на пред'явлену вимогу в розумний строк, кредитор має право пред'явити вимогу в повному обсязі до особи, яка несе субсидіарну відповідальність.

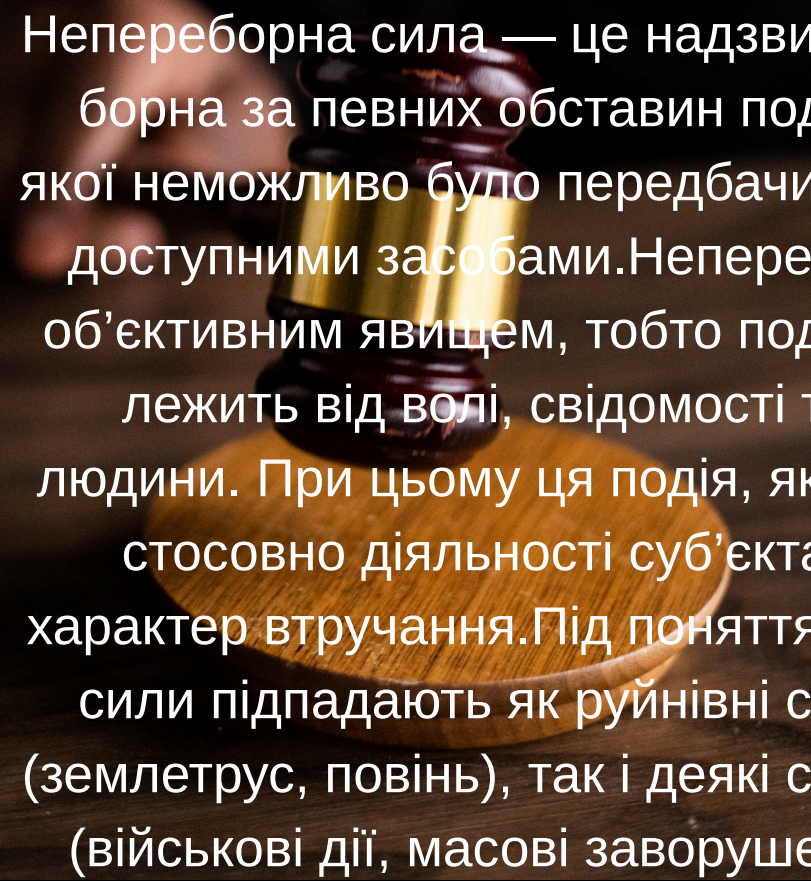
4. Підстави застосування цивільно-правової відповідальності

Сукупність умов, які необхідні для настання цивільно-правової відповідальності, називають складом цивільного правопорушення.

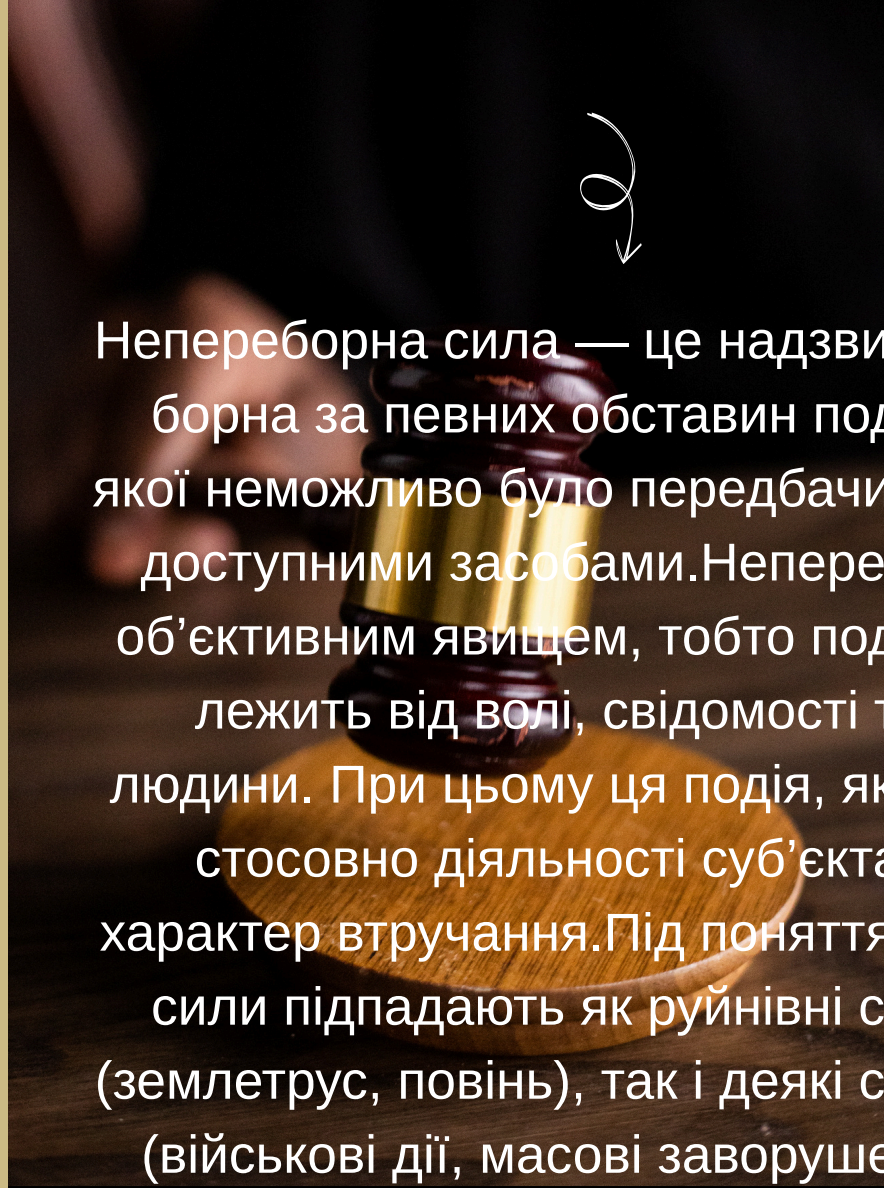
За загальним правилом цивільно-правова відповідальність настає за наявності таких умов (підстав):

- **Протиправність** Протиправною є поведінка, яка порушує норму права або умови укладеного між контрагентами договору. Протиправними можуть бути не лише дії, а й бездіяльність.
- **Шкода** Шкода може бути заподіяна і правомірними діями. Так, право мірними вважаються дії, пов'язані із здійсненням прав та виконанням обов'язків (наприклад, працівники санепідемстанції знищують хворих тварин; пожежники, гасячи пожежу, заливають сусідні квартири); у разі згоди потерпілого на заподіяння шкоди (потерпілий попросив зламати сарай, щоб побудувати гараж); у випадку протиправної поведінки самого потерпілого (шкода заподіяна в стані необхідної оборони). Під шкодою в цивільному прав розуміють загибель, втрату або зменшення певного майнового або немайнового блага.
- **Вина** Вина боржника. Вина — це психічне ставлення особи до своєї неправомірної поведінки та її наслідків. Залежно від того, чи бажав правопорушник настання протиправних наслідків, розв'язується питання щодо поділу вини на дві форми: умисну чи необережну. Проте зазначена класифікація на впливає на вирішення питання щодо стягнення збитків, оскільки вони повинні відшкодуватися в повному обсязі за наявності будь-якої форми вини. На відміну кримінального права, де діє презумпція невинуватості, у цивільному діє презумпція винності боржника, тобто зобов'язана особа вважається винною, доки не доведе відсутність своєї вини. Водночас форма вини кредитора (потерпілого) може впливати на розмір відшкодування, яке стягується.
- **Причинний зв'язок між протиправною поведінкою і наслідками** Стаття 617 ЦК вперше закріплює загальні підстави звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання. Так, особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за його порушення, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили.

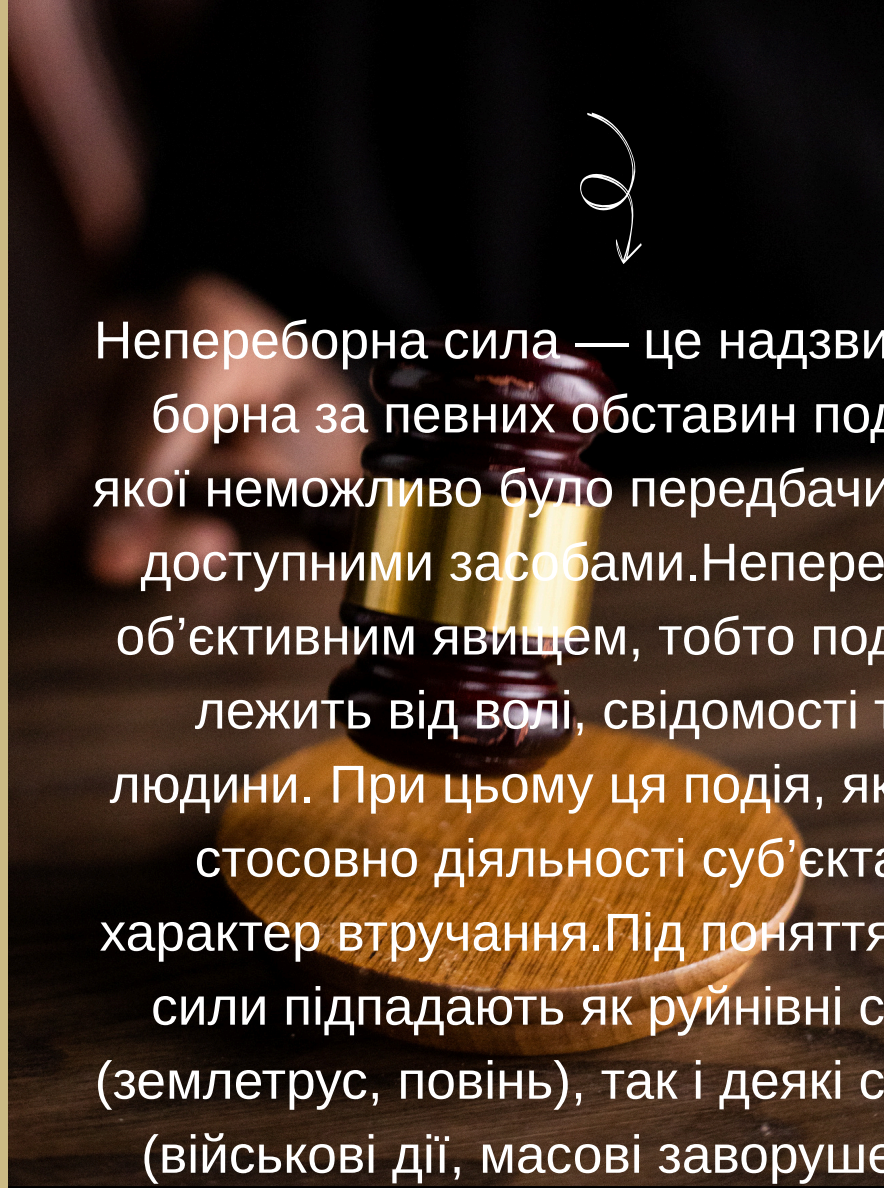

Непереборна сила — це надзвичайна і непереборна за певних обставин подія, настання якої неможливо було передбачити і відвернути доступними засобами. Непереборна сила є об'єктивним явищем, тобто подією, яка не залежить від волі, свідомості та бажання людини. При цьому ця подія, як правило, має стосовно діяльності суб'єкта зовнішній характер втручання. Під поняття непереборної сили підпадають як руйнівні сили природи (землетрус, повінь), так і деякі суспільні явища (військові дії, масові заворушення, страйки тощо).

Випадок (казус) — це обставина, яка свідчить про відсутність вини контрагентів. Цю обставину хоча і можна відвернути, але її неможливо передбачити. Не вважається випадком, зокрема, недодержання своїх обов'язків контрагентом боржника, відсутність на ринку товарів, потрібних для виконання зобов'язання, відсутність у боржника необхідних коштів.

Форс-мажором визнається обставина (дія чи подія), що спричиняє неможливість виконання договірних зобов'язань у обумовлений сторонами строк. Отже, на відміну від випадку та непереборної сили, форс-мажор є спеціальною підставою звільнення від відповідальності лише за невиконання (неналежне виконання) договірних зобов'язань.

Залежно від часу існування форс-мажорні обставини поділяються на тривалі і короткострокові. До перших відносяться, як правило, заборона експорту певної сировини (продукції), війна, валютні обмеження тощо. Короткостроковими, здебільшого, є стихійні лиха. При дії форс-мажорних обставин тривалий час, що перевищує зазначений у договорі строк, або коли виконання договору втрачає економічну доцільність, домовленістю сторін такі обставини визнаються перешкодою, яка призводить до звільнення сторін від виконання договору.

Для визнання обставин форс-мажором, необхідна наявність певних умов:

- По-перше, виникнення їх після укладення договору
- По-друге, неможливість виконання зобов'язання у період їх існування
- По-третє, закріплення цих обставин у договорі